

Чан Бін Лінь,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права  
Міжнародного гуманітарного університету

## ТРАДИЦІЙНІ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОРОЗУМІННЯ ЯК ПІДґРУНТЯ СУЧАСНОГО ПРАВА КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

**Анотація.** Стаття присвячена дослідженню питання про особливості традиційного китайського праворозуміння та його впливу на формування сучасних норм і принципів китайського права. Аналізуються даоська, конфуціанська і легістська концепції й результат їх симбіозу в контексті процесів, що відбуваються у правовому та економічному житті сучасної Китайської Народної Республіки.

**Ключові слова:** праворозуміння, китайське право, правова система Китайської Народної Республіки, даосизм, конфуціанство, легізм, інтегративне праворозуміння.

**Постановка проблеми.** Дослідження проблеми принципів права не може обходити стороною питання про типи праворозуміння, які переважають у відповідній культурі, про їхній взаємозв'язок, адже жодна концепція, висловлена тим чи іншим мислителем, у «чистому вигляді» не існує будь-де, крім самого тексту першоджерела. Отже, будь-які концепції мають схильність до конвергенції на рівні правового життя й утворення чогось нового, відмінного від релігійних, філософських і наукових теорій у тому вигляді, як їх було сформульовано авторами.

У навчальній і науковій літературі теза про зумовлене конфуціанством негативне ставлення до права в китайській культурі [1, с. 182] перетворилася майже на аксіому. Натомість постулюється переважання морально-етичних норм перед правовими. Видається, що таке твердження потребує додаткової перевірки, адже правові реалії сучасної Китайської Народної Республіки (далі – КНР) суттєво відрізняються від традиційних, що зумовлено як політичними, так і економічними обставинами.

Дослідженню філософсько-етичних концепцій, на яких ґрунтується все життя китайського суспільства (зокрема правове), присвячувалися праці Л. Васильєва, Ч. Вейджена, В. Дудченко, Г. Кіссінджера, Л. Кондрашової, В. Лафінського, А. Личагіна, Л. Переломова, П. Скорупської, Ян Юн-Го та інших.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Починаючи дослідження особливостей китайського праворозуміння як філософсько-світоглядних засад системи принципів права КНР, необхідно зробити кілька зауважень.

По-перше, зазначимо, що китайський термін «*фа*», який перекладається українською і як «право», і як «закон», є свідченням позитивістського праворозуміння, яке, по суті, ототожнює ці дві категорії. Разом із тим у китайській мові є термін «*лі*», який, будучи однією із ключових категорій конфуціанства, використовується для позначення етики, ритуалу, благопристойності. *Лі* можливо, на нашу думку, співвіднести із категорією природного права, яке в конфуціанській традиції постає як система невіддиференційованих правил поведінки, що водночас мають морально-етичний, ритуальний і правовий характер. Однак обмеження дослідження проблеми праворозуміння співвідношенням цих двох категорій було б неприпустимим євроцентризмом.

По-друге, варто зауважити, що використання цивілізаційного підходу під час дослідження особливостей сучасного китайського праворозуміння змушує не переносити західні концепції праворозуміння (юснатуралістичну, позитивістську, соціологічну) на китайський сегмент правової реальності. Для кращого усвідомлення тих процесів, які відбуваються в китайському праві, потрібно звернутися до характерних саме для китайського суспільства типів праворозуміння, які ґрунтуються на засадах даосизму, конфуціанства, буддизму, маоїзму тощо.

По-третє, звернімо увагу на те, що згадані ідеологічні концепції не варто ототожнювати й із релігіями, розповсюдженими на території КНР. К. Тертицький зазначає, що більшість віруючих китайців навряд чи можна зарахувати до послідовників якої-небудь однієї конфесії – буддизму, даосизму або конфуціанства, тим більше, що останнє є скоріше етико-політичним ученням, яке має «досить обмежену культову практику», а не релігією [2, с. 6]. Загалом, як зауважує науковець, релігійну належність більшості китайців можна визначити як прихильність до комплексу синкретичних народних вірувань, що поєднують конфуціанську етику, буддистську есхатологію та вчення про переселення душ, даоську міфологію й демонологію [2, с. 22]. Аналогічні процеси конвергенції відбуваються й на рівні досліджуваних ідеологій, синтез яких і визначає особливості праворозуміння та образ права на певному етапі китайської історії.

Як зазначає В. Дудченко, існують десять основних напрямів китайської філософської думки, шість із яких поклали початок історії китайської філософії: конфуціанська школа, школа маоїстів, школа даосистів, школа законників (легістів), школа номіналістів (софістів), школа прибічників учення про інь і ян [3, с. 193]. Однак у юридичній літературі, як правило, згадують про три з них, які вплинули на правосвідомість і юридичне мислення китайського народу [4, с. 398]: даосизм, конфуціанство і легізм («фа цзя»). У ХХ ст. до цих концепцій додався маоїзм, а з початком реформ Ден Сяопіна фактично набуває поширення інтегративний підхід, який об'єднує елементи різних концепцій праворозуміння, які вже сформувалися.

Концепція даосизму, започаткована Лао Цзи у VI ст. до н. е., розвинена «Небесними Наставниками» Чжан Даолінем, Чжан Хеєм і Чжан Лу, розгалужена в пізніші часи на кілька шкіл, ґрунтувалася на традиційних віруваннях, із яких вона запозичила поняття «*дао*». Даосизм виходить із того, що людина є частиною природи й має жити згідно із «*дао*» (道 – перекладається дослівно як «шлях») – законом неба, природи та суспільства, не намагаючись створювати власні правила. Ідеалізуючи минуле, у якому людина була в гармонії із природою й жила за її абсолютним законом, Лао Цзи вважав, що соціальні проблеми є результатом віддалення людей від первісної простоти, розірвання зв'язків із землею, підміни мудрості знанням.

Лао Цзи бачить причину невдоволеності й боротьби в обмеженості бажань, а мудреців ділив на дві категорії: перші є справжніми, які «пізнають усесвіт, не залишаючи кімнати, і

бачать Небесний Шлях, не виглядаючи з вікна», другі ж уявлення не мають про Шлях і проголошують, замість нього, деякі моральні принципи [5, р. 242]. Помилковість такого підходу пов'язана зі штучністю таких регуляторів, як етика і мораль, неприродністю ритуалів. Після того, як етика не виконує свого призначення, влада вводить ритуали, а потім і закони, але оскільки інтелект і бажання в законодавця є нижчим від інтелекту мудреця, який формулює етичні правила, то й ситуація неодмінно погіршується, а суспільство спадає до хаосу [5, р. 242–243].

Доктрина конфуціанства виникає водночас із даосизмом (VI–V ст. до н. е.), стає найвпливовішим ученням за всю історію Китаю, перетворившись на офіційну ідеологію вже за династії Хань (206 р. до н. е. – 220 р. н. е.), залишаючись такою аж до «культурної революції» 1966–1976 рр., після завершення якої зі смертю Мао Цзедуна воно почало повертати свої тимчасово втрачені позиції. Конфуціанство виносить людину за межі природи, зауважуючи, що людина мусить прагнути до гармонії із природою, спираючись при цьому на «лі» (禮) – систему правил (ритуалів) поведінки, серед яких пріоритетне значення має моральність і благопристойність.

«Благородний муж» («цзюнь цзи» 君子) протиставляється «маленькій людині» («сяо жень» 小人), головна відмінність між якими полягає не в соціальному походженні або заможності, а впливає із дотримання ними певних принципів, серед яких головні – «жень» (仁) – людинолюбство й гуманність, «вень» (文) – володіння духовною культурою, «хе» (和) – різномудрство, через яке досягається гармонія з усесвітом, і «де» (德) – добродієність [6, с. 350]. Людина повинна йти шляхом Дао із дотриманням усіх цих принципів, якщо ж вона добровільно відмовляється від принципів жень, вень і хе, то перетворюється на «маленьку людину», для якої головною рисою є прагнення до прибутку («лі» 利). У книзі «Лунь юй» (у перекладі видатного сучасного синолога Л. Переломова) є така думка: «Благородний муж прагне до єдності через різномудрство (хе), але не прагне до єдності через слухняність (тун). Маленька людина прагне до єдності через слухняність, але не прагне до єдності через різномудрство» [6, с. 272]. Це свідчить про різницю між шляхами, якими «благородний муж» і «низька людина» прагнуть до єдності: якщо перший іде через зіткнення та подолання полярних сил, то друга обирає шлях покори.

Суспільство в конфуціанській традиції наділяється такими якостями, як «сяо» (孝) – синовня шанобливість, «лі» (禮) – правила (ритуали) поведінки, «чжи» (智) – розум, знання, «і» (義) – справедливість, борг, «чжун» (忠) – відданість, «де» (德) – добродієність, «чі» (恥) – сором, «чжун юн» (中庸) – принцип середини [6, с. 369]. Особливе значення при цьому відводилося лі, сяо та чжи. Очевидно, що всіма зазначеними якостями суспільство може володіти за умови, якщо ним керують цзюнь цзи – «благородні мужі», котрі прямують шляхом дао, дотримуючись правил лі, які є зовнішнім вираженням такої якості, як жень – чесноти, що полягає в людинолюбстві й гуманності.

Обсяг дослідження не надає можливості більш детально розгорнути проблему існування людини в суспільстві та державі в ученні Конфуція, але можна підбити деякі проміжні висновки щодо співвідношення цього вчення з ученням Лао Цзи. На відміну від даосизму, який ґрунтується на визнанні рівноправ'я людей, конфуціанство виходить із протилежного – люди є нерівними між собою (за соціальним станом, службовими повноваженнями, статтю, сімейним положенням тощо). Обидві концепції негативно ставляться до позитивного права, зокрема

конфуціанство не визнає позитивного права через його каральну спрямованість і жорстокість, скерованість на роздмухування конфліктів замість того, щоб шукати компромісні рішення.

Школа законників, або легістів (法家– фа-цзя) була започаткована Гуань Чжуном (VIII–VII ст. до н. е.), але найчастіше пов'язується із Шан Яном (IV ст. до н. е.) який розвинув ідеологію легізму й, обіймаючи важливі державні пости в імперії Цинь, ініціював низку реформ, спрямованих на абсолютизацію влади імператора, закріплення соціального розшарування та мілітаризацію. Епоха домінування легізму завершилася з падінням імперії Цинь у 206 р. до н. е., однак він не зник остаточно, хоча й не виходив на рівень офіційної ідеології аж до середини XX ст.

Школа фа-цзя виходила з необхідності жорсткої регламентації людської поведінки з боку держави за допомогою «фа» (法) – законодавства, а також із принципів рівності всіх перед законом і Сином Неба (імператором). Легізм був спрямований, зокрема, на подолання традиціоналістських переконань, релігійних забобонів і готував умови для створення світської політичної теорії [7, с. 31]. Програма Шан Яна мала чітко антиконфуціанський характер, оголошуючи ціннісні орієнтири Конфуція паразитами, які розкладають і суспільство, і державу, а ідею про гуманного правителя називала утопічною.

Легістська концепція виходить із того, що закони – це правила, забезпечувані державними санкціями, а юриспруденція взагалі цікавиться ефективним управлінням замість того, щоб відповідати на метафізичні питання. Легізм уважає, що саме закон, а не ритуали та норми є єдиним способом ефективно управляти суспільством і уникати небажаної поведінки [8]. Державна влада вибудовується як жорстка вертикаль, об'єктом управління якої має бути обмежений і неосвічений народ, який цікавився б одним лише сільським господарством та війною. Важливим важелем стає контроль над суспільством за допомогою «кругової поруки», за якої члени сім'ї, друзі, сусіди, колеги відповідають одне за одного. Такі заходи дали Л. Переломову повне право назвати Шан Яна апологетом тоталітаризму [6, с. 421–440].

Однак, легізм циньського зразка не протримався довше за саму династію, яка ним користувалася, назавжди залишивши у свідомості китайців недовіру до закону, який асоціюється із покаранням. У наступні епохи представники фа-цзя зближувалися із конфуціанством та іншими напрямками філософської думки.

Розглядаючи конфуціанство й легізм як підґрунтя китайського права, польська дослідниця П. Скорупська зазначає, що ставлення людей до законодавства суттєво не змінилося за дві з половиною тисячі років, а недовіра до кодифікації видається майже вродженою особливістю цієї нації [9, р. 33].

Було б неправильно уявляти три зазначені концепції як несумісні, адже надалі вони тісно перепліталися й взаємно впливали одна на одну, про що, зокрема, пише Л. Переломов: «Легізм відіграв велику роль у формуванні ортодоксального конфуціанства, ставши однією з його основних частин. Збагативши конфуціанство, це вчення не зникло» [10, с. 398], час від часу виходячи на авансцену китайської історії. Більше того, у XX ст. постулати легізму використовуються для обґрунтування «критики Лінь Бяо і Конфуція» (1972–1976 рр.): за їхньою допомогою «банда чотирьох» намагається скомпрометувати конфуціанство, не залишивши і згадки про нього, але з початком реформ Ден Сяопіна конфуціанство повертає свої позиції, а модель реформованої китайської економіки навіть отримує назву «конфуціанський капіталізм» [11, с. 447].

Намагання позбавитися ідеологічного впливу конфуціанства під час «культурної революції» випливали з маоїстського вчення, яке наслідувало та розвивало положення марксизму-ленінізму, а отже, до конфуціанства ставилося як до застарілого й реакційного вчення. Щодо ставлення до права, то маоїзм, ґрунтуючись на працях «класиків» і активно запозичуючи концепції та норми радянського права, ставився до нього як до знаряддя експлуаторського класу, тоді як соціалістичне право вважалося інструментом класової політики, що виражає волю трудящих мас.

У своєму нарисі «Про Китай» американський політик Генрі Кіссінджер досить барвисто змальовує повернення до конфуціанських засад: «Як і боявся Мао Цзедун, китайська ДНК знову дала про себе знати. Зіткнувшись із новими викликами ХХІ століття у світі, де ленінізм зазнав краху, Ху Цзіньтао і Вень Цзябао звернулися до традиційної мудрості. Вони описували свої прагнення до реформи не як абстракцію в термінах утопічного бачення перманентної революції Мао, а як мету створення товариства «сяокан» («середнього рівня достатку») – термін, що має чітке конфуціанське підґрунтя. Вони простежили за тим, щоб у китайських школах відновили вивчення Конфуція і щоб відзначалася його спадщина в народній культурі. Вони також включили Конфуція в обійму «м'якої влади» Китаю на світовій арені, і це виявилось у вигляді офіційних «Інститутів Конфуція», створених у різних містах по всьому світу, що під час церемонії відкриття Олімпіади-2008 у Пекіні продемонструвала група людей, одягнених у традиційні одяги конфуціанських учених. Символічним кроком значного масштабу стала церемонія відкриття в січні 2011 року статуї Конфуція в центрі китайської столиці на площі Тяньаньмень на знак реабілітації стародавнього філософа-мораліста у межах видимості від мавзолею Мао Цзедуну – ще однієї особистості, яка домоглася такої самої поваги» [12, с. 523–524].

Повернення до власної традиції, хоча й обмеженої комуністичною ідеологією, свідчить про її глибину і тривалу (упродовж двох із половиною тисячоліть) укоріненість у свідомість китайського народу й неспроможність того ідеологічного сурогату, який було покладено в основу «культурної революції» Мао Цзедуну. Уже через два роки після смерті Великого Кормчого, у 1978 р., було прийнято нову Конституцію, яка відродила принцип «сяо кан» (小康 – мале благополуччя), що передбачав досягнення середньої можливості в суспільстві і став першим кроком на шляху китайського економічного зростання.

В. Лафітський, аналізуючи положення Конституції КНР 1982 р., підкреслює, що вона «визначила нові контури правової системи Китайської Народної Республіки, у якій усе більш виразно виявляються конфуціанські риси» [13, с. 77]. Ці риси виявляються в різних галузях права, як приватних, так і публічних, зокрема цивільне законодавство не раз згадує про моральні устої, Цивільний процесуальний кодекс (далі – ЦПК) містить конфуціанські установки про поділ «правди і кривди» (ст. ст. 2, 85 ЦПК КНР) і примирення сторін (ст. ст. 2, 87 ЦПК КНР), адміністративно-правова процедура відбору чиновників ґрунтується на принципі «відкритих іспитів, суворой перевірки, відповідності критеріям сполучення моральних якостей і ділових здібностей» (ст. 13 Тимчасового положення про державних службовців).

Економічні реформи Ден Сяопіна, які стали можливими завдяки поверненню до традиційних китайських цінностей, утілених передусім у доктрині конфуціанства, призвели до ще одного важливого наслідку – швидкої інтеграції КНР до глобалізованого простору і, як наслідок, прийняття низки правових

актів щодо запобігання легалізації грошей, захисту прав споживачів, захисту права інтелектуальної власності, податкового, банківського, інвестиційного права тощо.

Отже, на сьогодні є підстави говорити про особливий тип праворозуміння, який був сформований унаслідок обрання курсу на побудову в КНР «соціалізму з китайською специфікою», про що було оголошено в грудні 1978 р. на III Пленумі ЦК КПК 11-го скликання. Результатом реалізації цього курсу стало поєднання доктрини соціалізму із принципами конфуціанства та іншими традиційними устоями, а також запозичення низки світових стандартів економічного й правового характеру.

То ж сучасне китайське праворозуміння практично є інтегративним, являє собою симбіоз ідей соціалізму, конфуціанства та невеликою мірою привнесеного із Заходу юснатуралізму (про що свідчить запозичення категорії «суб'єктивне право» (權利) і деяких інших). При цьому центральне місце тут варто визнати за конфуціанством, принципи якого були й залишаються фундаментом правової системи китайського суспільства. Будь-які іноземні теорії, концепції, учення, потрапляючи до китайського культурного середовища, неодмінно підпадають під вплив конфуціанства, навіть за принципових розбіжностей із ним адаптуються до нього (як у випадку із соціалізмом), перетворюючись на дещо зовсім самобутнє.

Важко не погодитися із В. Малаховим, який називає традиційність, ритуалізованість і моральність домінантами китайської правової культури [14, с. 149–150]. Із цих домінант впливає, що право *фа* ніколи не виноситься на перше місце, завжди поступається моралі *лі*, але до нього звертаються в разі недовіри морально-етичних норм і традиційних механізмів впливу на людину. Традиційне китайське суспільство, пише Чан Вейджен, не було законотворчим через неповагу до закону, уважало наївним твердження про те, що право стоїть вище за інші норми. Китайці не шукали абсолютного правосуддя, уважаючи, що воно не є ані можливим, ані бажаним, оскільки ділить людей на переможців і переможених [15, р. 270].

**Висновки.** Вихід КНР на світову економічну й політичну арену та посилення співпраці з економічними партнерами з усього світу змусили дещо інакше ставитися до правових норм, якими регламентуються ці відносини. Розвиток малого й середнього бізнесу, у свою чергу, спричинив посилення індивідуалістичних тенденцій і ослаблення колективізму, а внаслідок цього дедалі більшої популярності набуває концепція суб'єктивних прав, а до звернення до суду вже перестають ставитися як до чогось аморального. Утім конфуціанська мораль та етика й сьогодні можуть уважатися потужними внутрішніми регуляторами суспільних відносин, а більшість принципів і норм чинного права КНР є результатом їх формалізації. Принципи права, які номінально мають соціалістичне або західне походження, органічно вбудувалися в правову систему КНР саме завдяки їх «китаїзації» за допомогою категорій того інтегративного праворозуміння, яке формувалося впродовж двох тисячоліть на основі даоської, конфуціанської й легістської концепцій. Із цього випливає непродуктивність підходу, за якого принципи та норми сучасного права КНР розглядаються лише в сучасному нормативному контексті без звернення до традиційних філософсько-світоглядних засад.

#### Література:

1. Бехруз Х. Сравнительное правоведение : [учебник] / Х. Бехруз. – О. : Феникс; М. : ТрансЛит, 2008. – 504 с.
2. Тертицкий К.М. Китайские синкретические религии в XX веке / К.М. Тертицкий. – М. : Восточная литература, 2000. – 415 с.

3. Дудченко В.В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень : [монографія] / В.В. Дудченко. – О. : Юридична література, 2006. – 304 с.
4. Скакун О.Ф. Общее сравнительное правоведение: Основные типы (семьи) правовых систем мира : [учебник] / О.Ф. Скакун. – К. : Ін Юре, 2008. – 464 с.
5. Chang W. Classical Chinese Jurisprudence and the Development of the Chinese Legal System / W. Chang // *Tsinghua China Law Review*. – Vol. 2. Num. 2 (Spring 2010). – P. 207–272.
6. Переломов Л.С. Конфуций и конфуцианство с древности по настоящее время (V в. до н. э. – XXI в.) / Л.С. Переломов. – М. : Стілсервіс, 2009. – 704 с.
7. Крестовська Н.М. Історія вчень про державу і право : [навчальний посібник] / Н.М. Крестовська, О.Ф. Цвіркун. – Х. : Одиссей, 2008. – 464 с.
8. Ip E.C. The Idea of Law in Classical Chinese Legalist Jurisprudence / E.C. Ip. // *Global Jurist*. – Vol. 9 (4). – 2009. – Art. 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.degruyter.com/view/j/gj.2009.9.4/gj.2009.9.4.1311/gj.2009.9.4.1311.xml?format=INT>.
9. Skorupska P. Konfucjanizm a legizm. U podstaw prawa chińskiego / P. Skorupska // *Bona fides gratias agit*. – Poznan, 2013. – P. 31–34.
10. Переломов Л.С. Конфуцианство и легизм в политической истории Китая / Л.С. Переломов. – М. : Наука, 1981. – 332 с.
11. Орлова Т.В. Історія сучасного світу : [навчальний посібник] / Т.В. Орлова. – К. : Знання, 2006. – 551 с.
12. Киссинджер Г. О Китае / Г. Киссинджер ; пер. с англ. В.Н. Верченко. – М. : АСТ, 2014. – 635 с.
13. Сравнительное правоведение: национальные правовые системы / под ред.: В.И. Лафитский. – М. : Контракт, Институт зак-ва и сравнит. праввед. при Правительстве РФ, 2013. – Т. 3 : Правовые системы Азии. – 2013. – 704 с.
14. Малахов В.П. Основы философии права : [учебное пособие] / В.П. Малахов. – М. : Академический проект : Культура, 2005. – 240 с.

**Чан Бин Линь. Традиционные концепции правопонимания как основа современного права Китайской Народной Республики**

**Аннотация.** Статья посвящена исследованию вопроса об особенностях традиционного китайского правопонимания и его влиянию на формирование современных норм и принципов китайского права. Анализируются даосская, конфуцианская и легистская концепции, а также результат их симбиоза в контексте процессов, происходящих в правовой и экономической жизни современной Китайской Народной Республики.

**Ключевые слова:** правопонимание, китайское право, правовая система Китайской Народной Республики, даосизм, конфуцианство, легизм, интегративное правопонимание.

**Chan Bin Lyn. The traditional concepts of legal understanding as a basis of modern law of the PRC**

**Summary.** The article investigates the problem of the features of traditional Chinese legal understanding and its influence on the formation of modern norms and principles of Chinese law. Analyzed Daoist, Confucian and Legalist concepts, as well as the result of their symbiosis in the context of the processes taking place in the legal and economic life of modern PRC.

**Key words:** legal understanding, Chinese law, legal system of the PRC, Daoism, Confucianism, Legalist, integrative legal understanding.